

OSMANLI ARŞİVLERİ

ve Ermeni Sorunu

Prof. Dr. Türkkaya ATAÖV

Osmanlı arşivlerinin dünyanın en zengin tarih hazinelerinden biri olduğu genelde kabul edilir. Gene de, bazı Ermeni çevreleri ile bunların görüşlerine katılan birtakım yabancılar ya bu arşivlerin önemini küçümsemeğe ya da Türklerin arşiv kapılarını sınıksız kapalı tuttıklarına ilişkin suçlamalar yapmayı yeğlerler. Osmanlı arşivlerinin neredeyse uçsuz, bucaksız ve son derece yararlı olduğu kuşkusuzdur. Üstelik, birçok Türk ve yabancı bilimci bu arşivlerden yıllardır yararlanmaktadır da. Belgelerin önemli bir bölümü daha sınıflandırılmayı beklemektedir. Ancak, Ermeni sorununa ilişkin hiçbirinin Türkleri güç duruma düşürmediğini bilmek önemlidir.

Herhangi bir devletin arşivi sözkonusu ülkenin tarih ve kültür hazinesinin bir parçasıdır. Belgeler, bir anlama, tarihin onlarsız yazılamayacağı "resmî anılar"dır. Arşivler, genelde, devlet ve özel olmak üzere ikiye ayrılırlar. Resmî olanlar, belirli bir devletin ulusal olduğu kadar yerel düzeyde de, siyasetini ve hizmetlerini hükümet kararları, yazışmaları ve bizzat yaptıklarıyla belgeleme amacı güderek, belirli bir çağın tarihsel, hukuksal, siyasal, yönetsel, ekonomik, askeri, bilimsel, dinsel, edebî, kültürel, sanatsal ve biyografik özelliklerini yansıtan her türlü evrak, kayıt, kronik, defter, rapor, karar, başvuru, plân, çizim, resim, baskı, fotoğraf, film, plâk, band, video ve benzeri malzemenin tümüdür. Özel arşivler kişilerin ya da devlet dışındaki kuruluşların ellerindeki toplu belgelerdir.

Osmanlı arşivleri, önce, Türk tarihinin sürekliliğinden ayrı düşünülemez bir parçadır. Yaşamın hemen hemen tüm yanını kapsar. "Ulusal anıt" diyebileceğimiz miras içinde anlatım gücü en yüksek bir koleksiyondur. Hükümdara sıradan insanların da yaptığı başvurulardan satın alınmış olan tüketim mallarının makbuzlarına kadar topluca bakıldığında devâsâ boyutta belgeler hazinesi elimize kadar ulaşmış durumdadır. Eski "Hazine-i Evrâk"ın en dikkate de-

ger bölümlerini içeren “Osmanlı Merkez Teşkilâtı Arşivleri”nin 100 milyondan fazla belgeden oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu belgelere dayalı olarak yapılmış çok sayıda bilimsel yayınları dikkate alarak, Türk tarihini inceleyen bunca ciddi araştırmacının bu belgelerden yararlanmadıklarını söylemek inandırıcı olamaz.¹ Gerçek şudur ki, Osmanlı arşivleri onlardan yararlanmaya istekli ve yetenekli kişiler tarafından kullanılmıştır. Bu araştırmacılara yabancı bilginler de dahildir. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğuna ilişkin araştırmalar birçok dünya üniversitelerinde önde gelen disiplinlerden biri olmaktadır. Türkler bu ilginin gelişmekte oluşundan kazançlı durumdadırlar.

Osmanlı arşivleri yalnızca ulusal değil, uluslararası açıdan da dikkate değerdir. Türklerin birlikte yaşamış oldukları birçok ulus ve halklarla bir bağ oluştururlar. Üç anakaraya yayılmış çeşitli insanların birkaç yüzyıllık tarihi için son derece değerli kaynaklardır. Türkiye’yi 1980’de ziyaret etmiş olan UNESCO temsilcisi Osmanlı arşivlerinin bilimsel araştırma için korunması ve sunulmasının “uluslararası çevreleri de ilgilendirdiğini” söylemiştir.²

Osmanlı İmparatorluğu’ndan iki düzine kadar ulus-devlet doğmuştur. Bunlar Arap (Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan, Mısır, iki Yemenler, Libya, Tunus, Cezayir, Kuveyt ve Basra Körfezi’ndeki bazı Arap emirlikleri) ve Balkan (Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk) ülkeleri ile Macaristan, İsrail, Kıbrıs ve tabii Türkiye Cumhuriyeti’dir. Osmanlı arşivleri tüm bu uluslar ve halkların tarihlerinin incelenmesi için vazgeçilmez kaynaklardır.

Türkiye imzaladığı birçok kültür anlaşmasıyla, karşılıklılık temeline dayalı olarak, arşiv malzemesinden yararlanma konusunda dış ülkelerle işbirliği sorumluluğunu zaten yüklenmiştir. Yalnızca “Ermeni sorunu” denen şeye ilgi duyanlar değil, Orta Doğu ve Balkan tarihine ilişkin çalışmalar yapan çok sayıda tarihçi de bu eski belgeleri incelemek istemektedirler. Bu Osmanlı belgeleri, çoğu kez, çözüm bekleyen çağdaş birtakım sorunları da aydınlatmağa yarıyorlar. Söz konusu sorunlar toprak sahipliğinden eski mahkeme kararlarına ya da sınır anlaşmazlıklarına değin türlü çatışmaları içer-

¹ Örneğin, Türk Tarih Kurumu’nun yayınladığı yapıtların bir kataloğu için bak: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*: 1982, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983.

² Atuf Ivan Borsa’nın İstanbul’daki “Başbakanlık Arşivinin geliştirilmesi ve modernleştirilmesiyle” ilgili raporunun onuncu maddesindedir. *Promotion of the Training and Education of Specialists and Users of Information*, Restricted Technical Report, RP/1979-1980/5/10, 1/05, Paris, UNESCO, 1980.

mektedir. Örneğin, Osmanlı arşivlerinde bazı Körfez ülkeleri arasında olan ve kökleri tarihte yatan Buraimi bölgesi ya da El-Hassa anlaşmazlıkları gibi olayların önemli yanlarına ışık tutan belgeler vardır. Bu arşivlerde Arabistan Yarımadasında Vahabi akımı gibi çeşitli toplumsal gelişmeler, Birleşik Arap Emirlikleri ile Katar arasındaki sorunlar ya da Lübnan'da Drüzilerin durumuna ilişkin malzeme bulunmaktadır.³

Bu örnekler Osmanlı belgelerinin yalnız Ermeniler üstüne değil, eski Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren her konuda dengeli bir yaklaşım için ne denli önemli olduklarını kanıtıyor olmalıdırlar. Türk tarafı bu nedenle de karşılıklı tarihin herhangi bir yönünü incelemek isteyen tüm kalifiye bilimcilere sözkonusu belgeleri sunmak istemektedir. Bu noktada bazı Orta Doğu ve Balkan tarihçilerinin Ermenilerden daha çok başka konulardaki Osmanlı belgelerini değerlendirmek için istekli olduklarını belirtmek gerekir. Birtakım Balkan ülkeleri neredeyse beş-yüz yılı içeren uzun bir süre diliminde kendi sosyo-ekonomik geçmişlerini anlayabilmek amacıyla sözkonusu belgelerin bir kısmından ilk-elden kanıtlar olarak yararlanmışlardır. Aynı belgeler Güney Rusya ve Akdeniz ülkeleri tarihlerinin incelenmesi için de önemlidir. Kuşku yok ki, Türkler komşularının kendi geçmişlerini daha bilimsel ölçüler çerçevesinde daha iyi anlamalarına yardımcı olacak bir hazinenin onlara sunulmasında ev sahipliği rolünü severek oynayacaklardır. Türkler peşin hükümlü birçok tavırların da ortadan bu yoldan kalkacağına ve komşular arasında dostluğa katkıda bulunacaklarına inanmaktadırlar.

Tüm bu nedenledir ki, yeryüzünün çeşitli yerlerinde Osmanlı tarihine eğilen merkezler de kurulmuştur. Orta Doğu'da oluşturulanların içinde "Orta Doğu Araştırma Merkezi" (Mısır), "İslâmî Çalışmalar Merkezi" (Ürdün), "Osmanlı Döneminde Arap Vilâyetlerine İlişkin Çalışmalar ve Araştırmalar Merkezi" (Tunus), "Orta Doğu İncelemeleri ve Araştırmaları Merkezi" (Lübnan), "Dünya Müslüman Birliği" (Suudi Arabistan), "Şam Arap Akademisi" (Suriye) ve "Tarih ve Anıtlar Irak Birliği" (Irak) bulunmaktadır. Trablus'ta (Libya) *Saray el-Hamra*'da ve Kahire'de (Mısır) Abidin Sarayında (*Dar el-Mahfuzat el-Umümiyye*) değerli Osmanlı belgeleri vardır. Balkanlar'ı içine alan "Güney-Doğu Avrupa Çalışmaları Uluslararası Birliği" (AIESEE) de benzeri amaçlı bir kuruluştur. Çarlık Rusyası

³ Tayyib Gökbilgin, "1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler," *Bellekten*, Ankara, C. X, s. 37-40.

⁴ Birçok Balkan Doğu Çalışmaları Enstitülerinin Türkoloji ve tarihe ilişkin yayın kataloglarına bakılabilir.

ve Sovyet dönemlerinin de, Türkoloji dahil,⁵ bir Doğu Çalışmaları (Orientoloji) geleneği bulunduğu bilinmektedir.⁶ A. Bennigsen'in Fransa'ya götürdüğü mikrofilmler Türkiye üstünde yoğunlaşan araştırmalara hız vermiş ve bugün bu konuda Batı Avrupa'da önde gelen bir dergi olan *Turcica*'nın yayınlanmasına yol açmıştır. Çeşitli araştırma merkezlerine ilişkin bu kısa hatırlatma Osmanlı ve Türk tarihi ile dilini öğreten ve bu konularda eğitici programlar düzenleyen Amerikan araştırma merkezlerini de içermelidir. Amerika'daki bu denli merkezler California'dan Princeton'a ve Massachusetts'den Kentucky'ye değin çeşitlidir. Ağustos 1983'de Princeton Üniversitesinde düzenlenen Türk toplumsal ve ekonomik tarihi üçüncü uluslararası kongresinde görülen yoğun katılmanın da ortaya koyduğu gibi, Amerikan akademik çevreleri Türkiye'nin geçmişinin incelenmesiyle gittikçe daha fazla ilgilenmektedirler. "Orta Doğu Çalışmaları Birliği" (*The Middle East Studies Association, MESA*) Osmanlı geçmişinin değerlendirilmesine olan ilgiyi arttıran bir kuruluştur. *Bulletin ve Newsletter* adlı iki yayınından başka, *the International Journal of Middle East Studies* başlıklı dergiyi de yayınlamaktadır. Wisconsin Üniversitesinde de *the International Journal of Turkish Studies* yayınlanmaktadır. 1982'de Washington, D.C.'de bir "Türkiye Çalışmaları Enstitüsü" (*Institute of Turkish Studies, ITS*) kurulmuştur.

Osmanlı arşivlerinde daha araştırılması gereken tartışmalı konulardan biri de Ermeni sorunudur. Bu arşivler bizim gerçeği daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. İlginç bir nokta şu ki, yurt dışında yaşayıp Osmanlı arşivlerinin "açılması"ni isteyenler genelde yayınlanmış Türk kaynaklarını bile kullanmaya yanaşmayanlardır. "Ermeni sorunu" Osmanlı tarihinin bir parçasıdır ve bu yüzden ilkelden Türk kaynakları son derece önemlidir. Yöntem yönünden, Fransız tarihi Alman kaynaklarını temel alarak ya da İngiliz tarihi İspanyol kayıtlarına bakarak incelenmez. Eğer konu *resmî Osmanlı siyasetinin ne olduğunu* saptamak ise, Osmanlı arşivlerine baş vurma gereği ve kaçınılmazlığı tartışılmaz. Amaç Osmanlı hükümetinin tavrını belirlemekse, *ilk olarak ve herşeyden önce* Osmanlı kaynakları kullanılmalıdır.

Öte yandan, sorun bazı Ermenilerin (ve bazı Türklerin) acılarını ortaya dökmekse, anı ya da otobiyografi biçimindeki kişisel deneylere dayalı notlar önem kazanır. Kişilerin tek, tek deneyimleri nok-

⁶ Türkkiye Ataöv, "Sovyetler Birliği'nde Türkoloji Çalışmaları", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXVII, No. 1 (Mart 1972), pp. 25-52.

tasında bile, yalnızca Ermenilerle bağımlı kalmak yanlıştır; Türklerin acılarına, onların çektiklerine de yer vermek gerekir. Dahası, bu denli trajedilerin neden yer aldığını araştırmak amaçlanıyorsa, tüm önemli siyasal ve sosyo-ekonomik etkenleri daha geniş bir çerçevede gereği gibi incelemek kaçınılmazdır.

Dış ülkelerde bazı çevrelerde Türkiye'ye ilişkin birtakım "sorunlar"ın incelenmesi, giderek genelde ele alınagelmıştır. İster tarihçi, siyasal bilimci, iktisatçı ya da imparatorluk yöneticisi olsun bazı yazarlar, hatta yabancı sanatçılar bir üstünlük, küçümseme ve olumsuzluk havası içinde söz söylemiş, tanıtımlar yapmış ve "Doğu"yu böylesine bir yaklaşımla öğretmek istemişlerdir.⁷ Özellikle "Ermeni sorunu" savaş-zamanı propagandası ve siyasal ya da ırksal peşinhükümlerden hareket eden "raporlar"a dayalı olarak yazılamaz. Ne var ki, son birkaç yıldır, dışarda da, yalnız Osmanlı Türk değil, Arap ve İran kaynaklarını da kullanarak Orta Doğu tarihçiliğine yönelen yeni bir eğilim göze çarpmaktadır.

"Evrak", ya da daha yerinde bir deyimle, belgeleme düşüncesi Osmanlı düşünüş ve yönetim biçiminde saygıdeğer bir şeydi.⁸ Osmanlı Türkleri, Selçuk Türkleri dönemine kadar uzanan bir geleneğe uyarak, kayıt tutma adetine bağlıydılar. İlk taslaklar da dahil olmak üzere, tüm resmi işlemler saklanmaktaydı. İstanbul'un alınışına değin, devlet arşivleri Bursa ve Edirne'de kurulmuştu. Ancak, Bursa'daki arşivin Timur istilâsı (1402) zamanında tahrip edilmesine inanılmaktadır. İstanbul'un alınışından sonra (1453), ilk arşiv Yedikule'de oluşturuldu. Sonra At Meydanına nakloldu. Topkapı Sa-

⁷ Edward W. Said, *Orientalism*, New York, Vintage Books, 1979, *passim*.

⁸ İsmet Binark, "Bizde Devlet Arşivi Konusu: Kısa Tarihçesi ve Günümüzdeki Gelişmeler," *Türk Kütüphaneciler Bülteni*, C. XXX, No. 2 (1981), s. 57-66; Atilla Çetin, "Osmanlı Devlet Arşivi'nin Kuruluşu ve Tasnif Çalışmaları," *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, No. 21 (Aralık 1982), s. 96-126; ———, "Osmanlı Arşivciliğine Bir Bakış," *ibid.*, C. XXXIII, No. 12 (1984), s. 53-65; ———, "Les Archives de la Présidence du Conseil (Başbakanlık Arşivi) à Istanbul," *Etudes Médiévales et Patrimoine Turc*, I, Paris, Editions du CIRS, 1983, s. 27-54; ———, "Les Archives de Turquie: Aperçu historique et perspectives," *Collection Turcia*, IV, Paris, 1985, s. 161-178; ———, II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Bilgiler, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985; Musa Kâzım, "Vesaik-i Tarihiyemiz," *Tarih i Osmâni Encümeni Mecmuası*, I, 2 (1329), s. 65-69 (Yeni Türk harfleriyle: *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXIX, 4 (1980), s. 254-259; Midhat Sertoğlu, "Arşiv: İstanbul'da Bulunan Evrak Hazinesi," *İstanbul Ansiklopedisi*, II (1958), s. 1064-1066; Cevdet Türkay, "Osmanlı İmparatorluğunda Arşiv," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II, 7 (Nisan 1968), s. 44-47.

rayının yapılmasından sonra da Divân-ı Humayûn'un yakınına getirildi. Sarayın iç bölümlerinde de Padişaha ve ailesine ait özel bir arşiv vardı.

Yöresel düzeyde birçok ufak kentlerde de küçük arşivler kuruldu. Eyâletlerde paşa divanı ve sancaklardan yapılan yazışmalar ve tüm öteki resmi muamelenin kopyaları yöresel arşivlerde saklanırdı. Buralarda yargıç kararları da küçük yerlerdeki kayıtların parçalarını oluşturuyorlardı.

Osmanlı yönetimi arşivlerini hırsızlık ya da tahribata karşı korumaya önem veriyordu. İhmali görülen kâtipler ağır cezalara çarptırılmaktaydılar. Belgelerde sahtekârlık yapmağa karşı çok şiddetli cezalar konmuştu. Arşiv malzemesinin gereği gibi korunması için emirler sık sık yenilenmekteydi. Birinci Abdülhamit tarafından 1785'de (1200) ilân edilen ve aslı Divan-ı Humayûn Mühimme Defteri'nde (183) bulunan emir resmi dikkate bir örnektir. Bu belge Divan-ı Hümayûn yazışmalarından sorumlu olan Reisül-küttaba hitap etmekte olup, bundanböyle Sadrazamın saray bahçesinde restore edilmiş bir depoda bulundurulacak olan yazılı belgelerin gereği gibi korunmasını emreliyordu. Gene bu emir, dosyalardan yararlanma ilkelerini teker teker saydıktan başka, bunlardan kimlerin sorumlu olacaklarını da gösteriyordu. Osmanlı Padişahları da bu yerleşmiş kurallara uymak zorundaydılar. Ona da imza alınmadan hiçbir resmi belge verilmiyordu. Belgeler kullanıldıktan sonra gene yerlerine konulmaktaydı.

Ancak, yıllar, giderek yüzyıllar geçip resmi muamelelerin hacmi büyüdükçe, milyonlarca belge At Meydanı'nda "Mahzen-i Atik"de ya da Topkapı Sarayında "Tomruk Dairesi"nde torbalarda, çuvallarda ve sandıklarda toplanmağa başladı. Çok zengin, hattâ neredeyse uçsuz, bucaksız bir görünüme bürünmesine karşın, kelimenin çağdaş anlamında bir "arşiv" değildi; daha çok dev bir birikimi, sistematik olmaktan uzak ve sınıflandırılmamış bir karmaşayı andırıyordu. Rutubetli yerlerde, su baskınlarına açık, yeterince iyi depolanmamış ve benzeri eksiklik ya da terslikler içinde yığılmış durumdaydılar.

"Modernleşme"ye doğru ilk adımlar 1845 (1261) gibi erken bir tarihte atıldı. O yıl, Maliye Nazırı Safveti Paşa Topkapı Sarayındaki

⁹ İsmet Binark, "Arşivlerle İlgili Mevzuat, Çalışmalar ve Öneriler," Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı, 1985, s. 217'den Başbakanlık, Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri, No. 183, Hüküm 11.

belgelerin elden geçirilmesi ve gruplandırılmasını emretti. Bu girişim bir buçuk yıl kadar sonra, Mustafa Reşit Paşa'nın (1800-1858) daha temelli denemesinin ilk habercisiydi.

Yeniliklere açık ve aydın bir devlet adamı olan Reşit Paşa daha önce Fransa ve İngiltere'de Osmanlı Sefirliğinde bulunmuş, oralarda çağdaş kütüphaneciliğe ilişkin bilgiler de edinmişti. 7 Şevval 1262'de (28 Eylül 1846) Sadrazamlığa getirilir getirilmez kullanılabilir bir arşivin yararına inanmağa başladı.¹⁰ Padişahı 19 Zil'kade 1262'de (8 Kasım 1846) Bâb-ı Âli bahçesinde bir "Hazine-i Evrak" inşasını emreden irade-i seniyyeyi ilâna ikna etti. İtalyan mimar Fossati yeni bir yapıyla uğraşırken, kütüphanecilik ve personel sorunları incelenmeğe başlandı. Aslında Sadarete bağlı olarak çalışan, yetenekli yöneticilerden Hasan Muhsin Efendi, bir "Nezaret" düzeyine yükseltilmiş ve yeni kurulmuş olan Hazine-i Evrak'ın başına getirildi.¹¹ Hazine-i Evrak ona verilen önemden ötürü bir "Nezaret" olarak düzenlenmişti. Bu durumda, bu kuruluşun yöneticisi benzeri kişilerin hepsinden daha yüksek bir statüdeydi. Bâb-ı Âli'ye bağlı "zabitan-ı aklâm", yani nispeten alt düzey yöneticilerinden oluşan bir "Meclis-i Muvakkat" (ya da Geçici Kurul) 12 Nisan 1849'da arşivlere egemen olacak kuralları saptadı.¹² Bu kurallardan biri hiçbir belgenin "yarsarsız" gerekçesiyle atılamayacağını belirtiyordu.

Bazı Avrupa ülkelerinde benzeri ulusal arşivlerin kurulmaları da bu döneme rastlar. Londra'da Kamu Sicil Dairesi (*Public Record Office*) 1838'de oluşturulmuştu. Ötekiler daha sonra kuruldular. Demek ki, Osmanlı İmparatorluğu Batı Avrupa'daki girişimlerin gerisinde kalmamıştı. Sadece, arşivlerin yönetimi, daha sonraki yıllarda, Nezaretten Müdürlük düzeyine indirildi. Gene de Sadarete bağlı kaldı.

Daha sonraki sadrazamlardan Âli Paşa, Ahmed Cevad Paşa, Küçük Said Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa arşivlerin gelişmesine ilgi gösterdiler. Manastır'da (1847), Tuna'da (1868) ve Ankara'da (1868) bölgesel arşivler kuruldu. 1865 yılında da istatistiksel bilgiler toplamak için özel bir daire oluşturuldu.¹³

¹⁰ Selâhaddin Elker, "Mustafa Reşit Paşa ve Türk Arşivciliği," IV. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, Ankara, 1952. s. 182-189.

¹¹ Başbakanlık, Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi, Dahiliye, No. 7066.

¹² 27 Şubat 1847'de sınıflamaya temel olan geçici kuralları saptanmıştı. Başbakanlık Arşivi, İrade Tasnifi, Meclis-i Valâ, No. 1869.

¹³ Mehmet Genç, "Osmanlı Arşivlerinden Yararlanma Yöntemi," Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, op. cit., s. 155-162.

Osmanlı arşivlerinin düzenlenmesinde yeni bir adım Âli Paşa'nın (1815-1871) sadrazamlığı fiilen yürüttüğü 1870 yılında atıldı. Divan-ı Hümayûn envanteri de onun zamanında yapıldı. Birçok Osmanlı nezaretinin arşivleri de Hazine-i Evrak'ı örnek alarak daha sonraki yıllarda düzenlendi. Tüm Osmanlı İmparatorluğunda 1864'de başlayan yönetsel reformlarla birlikte, vilayet düzeyindeki arşivler de oluşturuldu. Adı daha sonra ilk Osmanlı Anayasasıyla birleştirilecek olan Midhat Paşa (1822-1884) valisi olduğu vilâyette, yani Tuna'da 1868'de arşivleri düzene koydurdu. Rumeli'deki bazı arşivler savaşlardan ötürü tahribata uğradılar. Ünlü "Saraybosna arşivleri" Yugoslavya'da bugün Sarajevo denen kentteki Doğu Çalışmaları Enstitüsüne bağlıdır. Vali Said Paşa'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında İstanbul'a naklettirirken Bulgaristan'da tutulan Tulça arşivleri bir yıl sonra (1879) kurulan Bulgar Ulusal Arşivlerinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Bu arşivlerin önce *vekayinüvis*, sonra *vak'anivis* denilen kronikçilerce sürekli olarak kullanıldıklarını bu noktada hatırlatmak gerekir.¹⁴ Bu kronikçiler çalışmalarını arşivlerdeki belgelere dayandırmışlardır. Formaliteleri tamamlanmış olan belgelerin içerikleri Divan-ı Hümayûn'da görev yapan Reisü'l-Küttâb'ın izniyle kronikçilere aktarılıyordu. Kronikçiler bilgileri doğrudan doğruya yüksek rütbeli bürokratlardan alıyorlardı. Örneğin, atama ve işten uzaklaştırmayla ilgili haberler "kesedâr" denen ve para işlerine bakan kişiden formalitelerle ilgili olanlar da "teşrifatçı" diye nitelenen görevliden kaynaklanırdı. Sorumlu yöneticiler kronikçilerden hiçbir şeyi saklamaz, ama onlar da aldıkları bilgileri bir denetim süzgecinden geçirirlerdi. Üçüncü Selim (1761-1808) onlardan "devlet gizi" gerekçesiyle hiçbir şeyin saklı tutulmayacağını açık olarak emretmişti. Kronikçilerin Osmanlı Padişahlarına sundukları çalışmalar genelde Topkapı Sarayında, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde ve Türk Tarih Kurumunda bulunabilir. Bazen, kopyalarına öteki kütüphanelerde de rastlanmaktadır. Tüm arşivlerin hızla sınıflandırılması kronikçilerin işlevlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

1908-1922 yılları, yani İkinci Meşrutiyet dönemi arşivcilik açısından bazı yenilikler gördü. Bilgili bir kişi olan Abdurrahman Şeref kronikçiliğe getirilmiş, "Tarih-i Osmani Encümeni" kurulmuş ve *Tarih-i Osmani Mecmuası* çıkarılmağa başlanmıştı. Bu yeni gelişmeler Osmanlı arşivlerinin önemini vurguluyordu. Fatih Sultan Meh-

¹⁴ Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis," *İslâm Ansiklopedisi*, C. XII, s. 271-287.

med zamanından beri Topkapı Sarayının mahzenlerinde duran bazı tarihsel malzeme Bab-ı Âli'de Cevad Paşa Kütüphanesine taşındı. 518 arabalık belge yeni yerine götürülmüştü. Bunları düzene sokmak için birçok sınıflandırma komiteleri oluşturuldu. Bu dönemde Ali Emiri Efendi ile Mahmud Kemâl'in kataloglama işinde büyük emekleri geçti.

Zamanla, arşivler bürokrasi için bir gereksinimden çok araştırmacılara bir hizmet gibi değerlendirilir oldular. Türk ve yabancı bilimciler bunları kullanarak çalışmalar sürdürdüler. Macar İmre Karaçon ve Bulgar Vladimir Todorov Hindalov ilk gelen iki yabancıydı. Abdurrahman Şeref'in eski tarih belgelerini konu edinen yazısı o yıllarda bile arşivlerin önemini vurgulamaktaydı.¹⁵

1916'da Harbiye Nezaretinde bir "Tarih-i Harb Şubesi" kuruldu. Bu dönemin bir ilginç olayı, sonunda gene geri getirilen bazı arşiv malzemesinin güvenlik nedeniyle Konya'ya götürülmesiydi.

Devlet arşivlerini yeni baştan ele alma girişimine Cumhuriyet döneminde hız verildi. 1935'de bu amaçla yeni bir bina yapma, belgeleri sınıflandırma ve uzman yetiştirme kararları verildi. Macar Türkolog Lajos Fekete bu genel amaçla bağlantılı olarak Türkiye'ye çağrıldı. 1937'de bir Arşiv Müdürlüğü Dairesi kuruldu; 1943'de onun yerini Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü aldı. Osmanlı belgelerini toplama, sınıflandırma, koruma ve kullanmaya ilişkin yeni bir yasa hazırlama girişimleri 1968'e uzanmaktadır. Bugün, biri İstanbul'da olup Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı, öteki de Ankara'da Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı diye anılan iki müdürlük vardır. 1984'de kurulan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yukarıda sözü edilen iki kuruluşla Devlet Belge Merkezini içermektedir. Öte yandan, Hazine-i Evrak ise Dış İşleri Bakanlığına bağlıdır. Devlet ve ulusun yaşamına ilişkin tüm bilgi ve belgeleri toplayan, koruyan ve değerlendiren bu Genel Müdürlük öteki resmî evrakı ve özel belgeleri de bir araya getirmekle görevlidir. Temel işlevi çağdaş laboratuvar teknikleri, fotokopi ve mikrofilm yöntemlerinden yararlanarak kaybolma, bozulma ve çürümeyi önlemektir. Nihai amacı tüm malzemeyi okuyuculara hazırlamaktır.

Osmanlı arşivlerinin özellikle ilerdeki yararını görüşmek amacıyla yer alan 1985 İstanbul Sempozyumunun pek açık biçimde ortaya

¹⁵ Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Atikâ ve Vesâik-i Tarihiyemiz," *Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası*, No. 1 (1326), s. 9-19. Lâtin harfleriyle: *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XXIX, No. 1, s. 23-53.

koyduğu gibi,¹⁶ Türk Devleti tarihsel belge zenginliğini tüm kalifiye araştırmacılara sunmak için harcamakta olduğu çabalarını hızlandırmıştır. Böyle bir amaca hizmet edecek ilk adım gereği gibi bir alt-yapı kurmak olmalıdır. Osmanlı malzemesinin şu anda bulunduğu yapılar çağdaş koruma ya da araştırma ölçülerine uymamaktadır. Eski belgeleri Ankara'daki yeni arşiv binasına taşımanın yanlış olacağına ilişkin kanı aşağı yukarı geneldir. Modern kütüphaneciliğin gerektirdiği koşulları karşılayacak tek pratik seçeneğin İstanbul'un en uygun ve doğal çevresinde yeni bir arşiv binası kurmak olacağı anlaşılıyor. Topkapı Sarayına ait arsalar içinde geniş bir toprak parçası üstüne, çevredeki tarihsel mirasla mimari yönden uyumlu olacak modern bir yapı oturtmanın en doğru yol olacağı görüşü birkaç kez ifade edilmiştir.

Bu tasarımın hedefi, Avusturya'daki *Haus-Hof und Staatsarchiv*'in durumunda olduğu gibi, Osmanlı arşiv malzemesini mümkün olan geniş ölçüde bir araya getirmektir. Ancak, Federal Alman Cumhuriyeti'ndeki Alman arşivlerinin *Auswärtiges Amt* ve *Bundesarchiv-Koblenz* olarak ikiye bölünmesi ya da Fransız *Affaires étrangères* belgelerinin *Archives nationales* diye bilinenlerden (ya da *Archives préfecture de police* benzeri malzemenin) ayrı, olarak sınıflandırılması örneği, bazı belgeler yapımı tasarlanan modern binanın dışında korunuyor olacaktırlar. Örneğin, İstanbul'da Belediye, Müftülük ve (Beşiktaş'ta) Deniz Müzesinin ayrı arşivleri vardır.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, Çankaya Cumhurbaşkanlık, çeşitli bakanlıklar (Dış İşleri, İç İşleri, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım), Etnoğrafya ve tapu arşivleri bulunmaktadır. Yeni ve daha geniş mekâna kavuşmuş olan Milli Kütüphane koleksiyonunu durmadan geliştirmektedir.

Bir araştırmacının yukarıda sözü edilen çeşitli arşivlerde bakmak isteyebileceği belgeler nelerdir? Bunlara irade-i seniyye, emir, ferman, nutk-u hümayûn, nâme-i hümayûn, hüküm, ahidnâme, kannunâme, tapu tahrir defterleri, şer'iyye sicilleri, vakfiye, takrir, tahrirât, tezkire, muhtıra, nota, lâyiha, jurnal, tamim, fetva, fetihnâme, berat, mektup, i'lâm, mühimme defterleri, vergi kayıtları, se-

¹⁶ Mayıs 1985'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yapılan sempozyuma T.C. Başbakanı ve Dış İşleri Bakanı da katıldılar.

ned, ilmühaber, tahvil, defter, icazet, nüfus kayıtları, mevacic defterleri, harita ve benzeri belgeler dahildir.

Tarih yazmağa yarayan başka çok sayıda ve çeşitli kaynaklar da vardır. Bunlar vekâyınâmelerden seyahatnâmelere, anılardan (hatîrât) eski anıtlara kadar değişirler. Ancak, bu son sözü edilenlerin hiçbiri içerik ve güvenilirlik açılarından arşiv malzemesiyle karşılaştırılmaz. Örneğin, Divân-ı Hümayûn'un günlük karar ve emirlerinin içinde yer aldığı 265 ciltlik *mühimme defterleri* bugünkü kuşaklara kadar kalmıştır. Bunları oldukları gibi yayınlama çalışmaları sürmektedir. Federal Alman Cumhuriyetinde bu konuda bir cildin okuyuculara sunulmuş olduğu haberi gelmiştir.

Osmanlı arşivleri toplumsal-ekonomik tarih çerçevesinde de zengindirler. İçinde toprak sahipliğinden çeşitli grupların ödedikleri vergiye kadar birçok istatistik verileri bulmak olasıdır. Bu konuda mahkeme zabıtlarında birçok alanı ilgilendiren bilgiler kronolojik olarak sıralanmıştır.¹⁷ Bunlar yıllarca mahkeme mahzenlerinde saklandıktan sonra, 1941'de çeşitli müzelerde toplanmışlardır. Bugün artık Topkapı Sarayında ve Anadolu'da birtakım vilâyetlerde bulunabilirler. Bunların (2751'i Topkapı'da olmak üzere) 9901'i İstanbul'da ve 1013'ü Ankara'da Etnoğrafya Müzesindedir. Geri kalanı şu vilâyetlerde bulunur: Adana (449), Diyarbakır (252), Hatay (101), Konya (320), Niğde (22), Afyon (158), Sivas (121), Kütahya (90), Bursa (827), Manisa (297), İzmir (179), Antalya (46), Kastamonu (207), Sinop (23) ve Tokat (107). Şer'iyye Sicillerinin toplamı böylece 16,973'ü bulmaktadır.

Yukarda *şer'iyye sicilleri* diye geçen ama *kadı defteri*, *mahkeme defteri* ya da *zabıt defteri* diye de bilinen bu belgeler Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Kadroların sorumlulukları, yani İslâm hukukuna göre adalet dağıtmaları işlevi büyüdükçe, bunların önemi de artmıştır. Kadıların Osman Gazi (1258-1324) döneminden bu yana atandıkları, *kadıasker* statüsünün Birinci Murat'tan beri (1326-1389) belirlendiği, bu görevin Anadolu'yu ve Rumeli'yi ayrı ayrı içine almak üzere ikiye bölündüğü ve (devlet başkenti olarak kullanıldıkları sürece) Bursa, Edirne ve İstanbul kadılarının *ulema* arasından atandığı bilinmektedir. Kadıların mahkemelerde verdikleri kararlar orada bulunan kişilerin adlarıyla birlikte kronolojik olarak yazılmaktaydı. Buldukları bölgede kamu düzenini, yani *velâyet-i amme*'yi temsil ediyorlardı. Bazı yetkilerini daha küçük

¹⁷ Cahid Baltacı, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi," *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, op. cit., s. 127-132.

yerlerde temsilcilerine devretme hakları bulunduğundan, kamuyu ilgilendiren tüm olaylardan haberdar edilirler ve bunları gereği gibi defterlere işlerlerdi. Bugün noterlerin yaptıkları görevleri de kadılar yerine getirir, kontratların, borçların ve iflâsların kaydını tutarlardı. Miras sorunlarına onlar bakarlardı. Kişileri onlar evlendirir ya da daha küçük topluluklarda aynı şeyi yapmaları için din temsilcilerine yazılı belge verirlerdi. Düzeni bozan her konuda kararları onlar verirdi. Başkentten çıkan ve yönetimi, ekonomiyi, hattâ askerliği ilgilendiren konulardaki resmi açıklamaların birer kopyası onlara da yollanır, kadılar bunları hemen defterlere işlerlerdi. Bütün hüküm ve yasaklardan haberdar edilirdi. Ordunun sefere çıktığı durumlarda ona katılır, asker kaçakları ya da iâşe ve silâh alımında kararlar verirlerdi. Buldukları yerlerde düzenin ve barışın korunmasında *beylerbeyi* ve *sancakbeyi* ile sorumluluğu paylaştıklarından, asiler, eşkiyalar ve hertürlü dalaverecilerle ilişkin kararlar verme hakkı onlara aitti. Bugünkü belediyelerin üslendikleri bazı sorumluluklar da onların omuzlarında idi. Örneğin, 1855'e (1272) kadar, kârları sınırlamak ve gereksiz fiyat artışlarını önlemek için dükkân sahiplerini denetlerlerdi. Bugünkü sendikalara bazı yönleyle benzetilebilecek olan *lonca* örgütlerinin genel eğilimine uyarak, *esnaf şeyhi* denilen kişileri onlar atarlardı. Zimmetlerine para geçirmelerini önlemek için, beylerbeyi ve sancakbeylerinin hesaplarını da onlar denetlerlerdi. Toprak ve gayrimenkül alım satımını defterlere gene onlar işlerlerdi. Yangın, deprem, aşırı soğuk, kuraklık ya da bayram gibi istisnâî olağandışı ya da olağanüstü olayları onlar ilân ederlerdi.

Osmanlı tarihi içinde herhangi bir olayı daha geniş bir kapsam çerçevesinde incelemek için şer'iyeye sicilleri mutlaka başvurulması gereken kaynaklardandır. Osmanlıların dış ilişkilerini ilgilendiren arşivlerde ise, bu devletin uluslararası bağlantılarını konu edinen belgeler yer almaktadır.¹⁸ Bu belgeler İstanbul'da Hazine-i Evrak'ta ve yurt dışındaki Osmanlı sefaretleri ve konsolosluklarındadır. Halâ İstanbul'da bulunan dış ilişkiler arşivi bugün T.C. Dış İşleri Bakanlığına bağlıdır. Eski Osmanlı sefaretleri ve konsolosluklarındaki arşivler de gene aynı bakanlığa bağlıdır.

Osmanlı dış işleri merkez arşivleri *Tanzimat-ı Hayriye* zamanında (1839-1876) kendi başına düzenlenmiş olup, bakanlık kadar eskidir. Bu nedenle, (Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar) bu

¹⁸ Bilâl Şimsir, "Osmanlı Dışişleri Arşivleri," *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, op. cit., s. 95-116.

döneme ait belgeleri içerir. Tanzimat döneminden önceki dış işleri belgeleri Başbakanlık arşivinde saklanmaktadır. Dış temsilciliklerdeki arşivler de aynı döneme geri götürülebilir. İlk Osmanlı sefaretleri 1790'larda Üçüncü Selim zamanında oluşturulduysa da, dış temsilciliklerde On-sekizinci Yüzyıl tarihli hemen hemen hiçbir belge yoktur. Osmanlı dış işleri arşivlerinin yalnızca seksen yıllık bir süreyi kaplaması, bunların ikincil ya da sınırlı değeri olduğu düşüncesiyle, okuyucuyu yanlış yorumlara yöneltmemelidir. Osmanlı İmparatorluğunun en hareketli yıllarını içeren bu arşive gereken önem verilmelidir.

Rutubet bir miktar tahribat yapmışsa da, belgeler birbirini kronolojik olarak izlemekte olup çok iyi sınıflandırılmışlardır. Dosyalar düzenli ve numaralandırılmış durumdadır. Sefaret ve konsolosluk arşivlerinin çoğu halâ dışardadır ve yer sorunu kesin olarak çözümleninceye dek herhalde oralarda kalacaklardır. Dış temsilciliklerdeki arşivlerin Türkiye'ye getirilmeleri yersizlikten ötürü gerçekleşmemiştir. Yabancı ülkelerdeki Türk diplomasi kuruluşları da araştırmalara kolaylık sağlayabilecek biçimde düzenlenmemişlerdir. Bu konudaki güçlükler yer, personel ve zaman eksikliği olarak özetlenebilir. Dışardaki belgelerin de ergeç Türkiye'ye getirilmeleri gerekir.

Osmanlı dış işleri arşivlerinde belgelerin Fransızca olduğu belki de az bilinen bir gerçektir. Fransızca o zamanlar diplomasi dili olduğundan, diplomasi çevresinin Osmanlı üyeleri yalnız öteki devletlerle değil, kendi aralarında da o dilde yazışmaktaydılar. Osmanlı Hariciye Nezaretinin Başbakanlık ve öteki iç makamlarla yazışmaları Türkçe olmaktadır. Türkçe resmî yazışma İkinci Meşrutiyetle (1908) başladı ve Cumhuriyet döneminde bir kural durumuna geldi.

Osmanlı belgelerinin bir çoğu askeri tarihi anlamak bakımından da önemlidir.¹⁹ Türk Silâhlı Kuvvetleri yapısı içindeki arşivler (a) Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, (b) Milli Savunma Bakanlığı, (c) Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (ç) Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve (d) Jandarma Genel Komutanlığı arşivlerinden oluşmaktadır. Kısaca "ATASE" diye de bilinen ve ilk sözü edilen arşiv 1916'da Genel Karargaha bağlı olarak Tarih-i Harb Şubesi olarak İstanbul'da kurulmuştu. Savaş gelişmelerine ilişkin

¹⁹ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Türk Askerî Tarihi ile İlgili Yeni Kaynaklar," Birinci Askerî Tarih Semineri: Bildiriler, I, Ankara, 1983, s. 121-130; Mehmet Kayıran, "Şer'iyye Sicillerinin Askerî Tarih Bakımından Önemi," *ibid.*, I, s. 131-143; Yücel Özkaya, Osmanlı Dönemi İçin Askerî Tarih Kaynaklar," *ibid.*, I, s. 95-101.

dosyaları tutmak ve 1916'ya kadar Birinci Cihan Savaşı üstüne yazılmış olanları bir araya getirmek bu şubenin göreviydi. Tüm ilgili devlet daireleri önemli bilgi, rakam, rapor, açıklama, haber ve istihbaratı bu şubeye de yollamakla görevli kılınmışlardı. Çok geçmeden, bu şube daha önceki savaşlarla ilgili kayıtları da toplamağa başladı. Uzun varlığı sırasında adı birkaç kez değiştiyse de, 1978'den bu yana bugünkü adıyla anılmaktadır. 1916-1923 arasında İstanbul'da görev yapmış, önce Konya'ya, sonra da (1926) Ankara'ya taşınmıştır. 1919'dan beri Genel Kurmay Başkanlığına bağlıdır.

Bugünkü ATASE arşivinde 6.5 milyon kadar belge bulunduğu tahmin edilmektedir. Çoğu savaşlarla ilgili olup şu genel başlıklar altında sınıflandırılmışlardır: (a) Kırım Savaşı (1854-56); (b) Osmanlı-Sırp Savaşı (1876); (c) Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78); (ç) Osmanlı-Yunan Savaşı (1897); (d) Osmanlı-İtalyan Savaşı (1911-12); (e) Osmanlı dönemi iç ayaklanmaları (1896-1919); (f) Balkan Savaşı (1912-13); (g) Birinci Cihan Savaşı (1914-18); (h) Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923); (i) Cumhuriyet döneminde ayaklanmalar (1923-1941); (j) Menemen olayı (1930) ve Menemen Askeri Mahkemesi Belgeleri (1933); (k) Hatay devleti (1938-39); (l) Kore Savaşı (1950-53); (m) Kıbrıs harekâtı (1974); (n) Atatürk ile ilgili belgeler (o) birlik ve kurumların tarihçeleri ve (ö) haritalar ve albümler.

Yukarıdaki genel sınıflamada görülebileceği gibi, malzemenin çoğu Osmanlı dönemini ilgilendirmektedir. Dört-bin harita ve plânın dörtte-üçü eski Türkçe, geri kalanı Rusça, İngilizce, Bulgarca, Sırpça ve Almancadır. Albümlerde Ermenilerin ve Yunanlıların yaptığı Türk katliamı ve birçok savaş görünümüne ilişkin fotoğraflar vardır.

Tüm Osmanlı belgeleri on-sekiz yıl (1960-78) gibi kısa bir süre içinde sınıflandırıldı ve kataloglandı. Arap harfleri ile olan belgeleri yeni Türkçe ile tekrar yazma işine yedi yıl (1973-80) harcadıktan sonra, bu süreç yapılan iş yetersiz görüldüğünden terkedildi. Öte yandan, 1983'den bu yana, belgelerin konusu kart kataloglarında özetlenmektedir.

Tarih ya da kütüphanecilik dallarında üniversite diploması alarak kolay Osmanlıca okuyan bazı kimseler arşivci olarak istihdam edilmektedirler. Personelden bir kısmı Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığının plânladığı tarih kitaplarını yazma amacıyla alınmış olan uzman tarihçilerdir. Sözü edilen başkanlığın yayınladığı 400 yapıtın 230'u bu arşiv malzemesine dayanmaktadır.²⁰ Aynı baş-

²⁰ Bir kitap listesi için şu kaynağın en son yayımına bak: T.C., Genel Kurmay, Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı Yayınları.

kanlık *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*²¹ başlıklı süreli bir yayın çıkarmakta olup, bu yayınlardan 85 cilt basılmıştır. Bu dergi Ermeni sorununa ilişkin olarak üç özel sayı yayınlamıştır. Bu üç yayında ilk-elden belgelerle onların bugünkü Türkçeye okunuşları da yer almaktadır. Lâtin harflerine yanlışsız olarak dönüştürülen bu belgeler Ermeni sorununa ilişkin çalışmalar yapan tüm araştırmacılar için son derece yararlıdır. Türk ya da yabancı araştırmacılar kendileri hakkında bilgi vererek ilgilendikleri konuyu da belirtmek suretiyle başkanlığa başvurabilirler. Yabancı bilimcilerin durumunda başvuru biçimi 14 Ocak 1983 (83/5963) tarihli Bakanlar Kurulu kararında belirtilmektedir.²² Sözkonusu başkanlıkta araştırmacılar için yeni bir oda düzenlenmiş olup, günde 3000 belgenin fotokopisini almak olasıdır.

Öteki askeri arşivler içinde Deniz Kuvvetlerine ait Osmanlı belgeleri 25,000 dosyayı bulmaktadır. İkinci Cihan Savaşının başında Anadolu'ya taşınmış olan bu dosyalar şimdi İstanbul'da Deniz Müzesindedir (1897). Halâ sınıflamaya tabi tutulmakta olan bu belgelerde en eski tarih 1846'dır. Hava Kuvvetlerine ilişkin belgeler de ATASE (Ankara) arşivindedir.

Türkiye Selçuk ve Osmanlı dönemlerine ait el yazmaları yönünden de zengindir. Yeni bir "Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğunu Hazırlama ve Yayma Merkezi" kurulmuştur. Bugüne dek, bu katalogların altı cildi yayınlanmış durumdadır. Bu el yazmaları yalnız Türk ya da Osmanlı tarihi için değil, genelde İslâm ülkelerinin geçmişi, edebiyatı, bilimi ve uygarlığı için de önemlidir. Osmanlı belgelerinin bu bölümünün tüm araştırmacılara açık olduğu gerçeği büyük önem taşımaktadır. Bu el yazmalarının binlercesi Süleymaniye, Fatih ve Beyazıt kütüphanelerinde bulunabilir. Topkapı Sarayı kütüphanesinde böyle 20,000 kadar el yazma vardır.²³ Selçuk Devletinin eski başkenti olan Konya'da Mevlânâ Müzesindeki 1500 el yazmasının listesi dört ciltlik yayınlanmış kataloglarda görülebilir.²⁴

**

²¹ Otuz-beş yıldan beri yayınlanmaktadır.

²² Bu süreç aşağıda ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

²³ Topkapı el yazmalarının yedi ciltlik kataloğu için bak: Fehmi Ethem Karatay, der., *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, Topkapı Sarayı Yayınları, 1961-1966.

²⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, der., *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1967-1972.

İngilizlerin “Mavi”, Fransızların “Sarı” ve başka ülkelerin “Beyaz” ya da “Yeşil” kitapları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da 1877-78, 1911-13, 1914-18 ve 1919-22 savaşlarından sonra zaman zaman belgeler serisi yayınladı. Birçok Türk ve yabancı tarihçi Osmanlı tarihinin çeşitli yanlarını açıklığa kavuşturmak ya da bazı eski otoritelerin bile yaptıkları yanlışları düzeltmek için Osmanlı arşivlerinden yararlanmışlardır. Örneğin, bazı vakıf kayıtları ünlü Avusturyalı tarihçi Josef von Hammer’ın iyi bilinen *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı yapıtında ilk Osmanlı örgütlenmesine ilişkin bazı bilgilerin düzeltilmeğe muhtaç olduğunu göstermektedir. Bu kayıtları kullanmada genelde öncü olarak tanınan Hüseyin Hüsameddin, Çandarlı Halil Paşa’nın ilk Osmanlı veziri olmadığını ve ulemâdan Alaeddin Paşa diye birinin bu yeri doldurduğunu, Halil Paşa’nın ise bu mevkiye getirilmiş olan yedinci kişi olduğunu kanıtlamıştır. Arşivlerdeki ilk elden, gerçek belgeler sayesinde ki, Osmanlı tarihinin önde gelen araştırmacılarından olan ve standard Osmanlı tarihinin ilk dört cildini kaleme almış bulunan İsmail Hakkı Uzunçarşılı tekrarlanan birçok yanlış düzeltmiştir.²⁵ Türk Tarih Kurumunun yayın organı olan *Bellekten*’in birçok sayılarında çıkmış yazılar birtakım rakama dayalı yanlışları ya da ters kavramları düzeltmiştir. Türk tarih bilimcisi Ömer Lütfü Barkan’ın başını çektiği bir grup bilgin Osmanlı kayıtlarının önemini vurgulayagelmışlerdir. Halil İnalçık (ve aynı zamanda Heath W. Lowry), yaptıkları birçok bilimsel yayınların yanıbaşında, Fatih Sultan Mehmed’in 1461’de Trabzon’un Rum halkını kılıçtan geçirdiğine ilişkin çok tekrarlanan propaganda savının basit bir hileden ibaret olduğunu kanıtlamışlardır. Osmanlı belgelerinden yararlanan ilk öncü araştırmıcılardan başka, bugün Prof. Ali Sevim ya da Prof. Nejat Göyünç’ten en genç Doç. Cevdet Küçük kuşağına kadar peşpeşe gelen Türk tarihçileri arşiv malzemesinden yararlanmışlardır. Bilâl N. Şimsir’in *Documents diplomatiques ottomans sur les affaires arméniennes* adlı belgesel yayını Osmanlı arşivlerine dayalı bir çalışmadır. Aynı şey L. Fekete’den Prof. Stanford J. Shaw ve Justin McCarthy’ye kadar yabancı bilimci kuşakları için de doğrudur.

Osmanlı arşiv hazinesinin neredeyse bu uçsuz-bucaksız denizindeki her dosyanın içinde yer alan her belge geçmişte bilimcilerin değerlendirmesine sunulamamışsa, nedeni kütüphanecilikle ilgili so-

²⁵ Her ikisi de şimdi aramızda olmayan İ.H. Uzunçarşılı ve İbrahim Kemal Baybora el yazmalarının sınıflandırılmaları ve katalogların düzenlenmesi işinde herhalde en çok emeği geçen iki kişidir. Baybora’nın 1700 mührü kapsayan bir kataloğu da vardır.

runların yerli ya da yabancı araştırmacıların bu kaynaklardan yararlanmasını engellemesiydi. Yeterli bina, kolaylıklar ve gerekli bilgiye sahip personel yoktu. Bu nedenle, belgelerin hepsi sınıflandırılmamış ve kodifiye edilmemişti. İstanbul'daki 1985 sempozyumu Osmanlı arşivlerinin durumunda gözle görülür bir ilerleme için üç önemli adımın atılması gerektiğini ortaya koydu: (a) arşiv uzmanlarının eğitilmeleri, (b) yeni bir Ulusal Arşiv Yasasının kabulü gereği, ve (c) bir Osmanlı Arşiv Sarayının yapılması. Arşivlerde çalışmış olanlar yüz milyon kadar belgenin korunması, okunması, ayrılması, sınıflandırılması, mikrofilminin alınması, kataloglanması ve yayınlanmasının parasal olanaklar, örgütlenme ve birçok uzmanın maharetini gerektiren bir konu olduğunu bilirler. İstanbul'daki sempozyuma katılan T.C. Başbakanı geçmişin bu değerli mirasının gereği gibi korunacağı ve değerlendirileceğini söylemiştir.

Yukarıda birçok arşiv malzemesinin bugüne dek zaten yayınlanmış olduğunu ve Ermeni sorununa değinen hiçbir belgenin Türkleri güç durumda bırakmadığını söylemiştim. Hazine-i Evrak'taki ve Osmanlı Ermenilerine ilişkin birçok belge okunmuş, yeni harflerle yazılmış, sınıflandırılmış ve araştırmacıların kullanımına sunulmuştur. Kronolojik yönden 1836'dan 1922'ye kadar olan dönemi içermektedirler. Böylece, aşağı yukarı Tanzimat döneminden başlayarak, 1878 Savaşının sonuçları, 1890'ların sonuna doğru Ermeni başkaldırmaları, Osmanlı reformlarında yabancı müdahalesi ve çıkarı, 1915'den önce nüfus rakamları, Ermenilerin askeri harekât bölgesinden uzaklaştırılmaları, Osmanlı emirlerinin niteliği ve ayrıntıları, bu emirlerin uygulanmasındaki aksaklıklar ve bunlardan ötürü veren cezalara ilişkin Ermenilerin yaşamını ilgilendiren konular incelenebilir.

Özellikle 1915 olaylarına ışık tutan birçok gerçek belge yayınlanmıştır da. Örneğin, (15 Mart 1915 tarihli) bir belge Muř yakınlarında Mergehu köyünde isyancı Ermenilerin öldürdükleri 79 Türkün listesini vermektedir (Bak: *Ek 1*). (18 Mart 1915 tarihli) başka bir belge Zeytun yakınlarda bir Türk birliğine Ermenilerin saldırısını ve orada dökülen kanı konu edinmektedir (*Ek 2*). (21 Mayıs 1915 tarihli) başka biri Ermeni Generali Antranik'in Rus Komutanı Çernoroyod'la birleşmesi üstünedir (*Ek 3*). (23 Temmuz 1915 tarihli ve Beřinci Ordu Komutan Vekilinin imzaladığı) başka biri Bođazlayan'dan 300 kadar siláhlı Ermenin komşu Türk köylerine saldırısını göstermektedir (*Ek 4*). (24 Ağustos 1915 tarihli) başka biri Yalova yakınlarında bir grup Ermenin eşkiyalığına ilişkindir (*Ek 5*). (30 Mart 1916 tarihli) bir belge Doğu Cephesinde Türklere karşı çarpışan 19,200 Ermeniye

atıfta bulunmaktadır (*Ek 6*). (22 Ocak 1918 tarihli) başka biri Erzinca'n'da Ermenilerin Türkleri katledişlerini konu edinmektedir (*Ek 7*). (7 Temmuz 1918 tarihli) bir belge Dilman'da 7,000 kadar Müslümanın, Rumiye'de de 1,000 kadarının Ermenilerce öldürüldüğünü gösteren Esad Paşa raporudur (*Ek 8*). Bu belgeler birçok Türkün "kurşunlandığını... süngülediğini... bıçaklandığını... canlı yakıldığını... başlarının koparıldığını... kör edildiklerini... karınlarının deşildiğini... kollarının kesildiğini... göğüslerinin yok edildiklerini..." göstermektedir.

Bu belgeler ve daha milyonlarcası bu kuşaklara tek tek kâğıtlar, dosyalanmış belgeler ya da torba, çuval ve sandıklarda defterler biçiminde intikal etmiştir. Bunların okunmasında kullanılan kütüphanecilerin Osmanlıca ve Osmanlı tarih sisteminde yeterince eğitim görmüş olmaları gerektir. Osmanlı bürokrasisinde "*tefrîk*" denen önemli bir adım ayırma ve kodlamadır. Belgeler *Bab-ı Asafî* ya da *Bab-ı Defteri* gibi dairelere ve onların içinde daha ayrıntılı şubelere göre ayrılırlar. Böylece, örneğin, Defterdarlığa bağlı *Başmuhasebe Kalemî* ile ilgili bir belge "D.BSM" diye sınıflandırılır ve üstüne bu işaret konur.

Bugün arşivcilerin önündeki bir önemli pratik güçlük şu ki, belgelerin önemli bir kısmının Osmanlı bürokrasi yapısında sık sık yönetsel değişiklikler olduğundan ötürü şu ya da bu devlet dairelerine kolaylıkla bağlanmamasıdır. Belgelerin ancak gereği gibi kodlaması yapıldıktan sonra dosyalanması olasıdır. Her belge önce koduna göre sınıflandırılır, sonra da yıl, ay ve gününe göre bir sınıflandırmaya daha tabi tutulur. Genelde 150 belge kronolojik sıraya konup birlikte dosyalanır. Bunların bir kısmının özeti yapılır (*telhis*). Bu özetler de ayrıca kataloglanır ve onlar da sıraya konur. Dosyalara da numara verilir. Araştırmacılar önce özetleri okuyup ilgilendikleri belgeyi seçerek aslını görmek isteyebilirler. Bu belgelerin birkaç milyonunun özetleme aşamasına kadar sınıflandırılması bitmiştir. Çalışmanın bu aşamadan sonraki bölümü birçok uzmanın profesyonel düzeyde katkısını gerektirmektedir. Daha milyonlarca belgenin ayırma tabi tutulması, sınıflandırılması ve anlamlı bir biçimde çeşitli değerlendirmeler yapılabilmesi için çağdaş bilgisayar tekniklerinden yararlanmak gerekir.

1792-1839 yıllarını içeren ve Bab-ı Hümayûn, Başbakanlık ve Maliyeyi ilgilendiren belgeler temizlenmiş, mühürlenmiş ve tarihleri konmuş olup, özet ve kodlama aşamasına gelmiştir. 1839-1922 yıllarıyla ilgili *sadaret evrakı* halâ torbalarda ve paketlerde. Bunların 2,000 metre raf uzunluğunda olduğu tahmin edilmektedir. 26,000

maliye defterinden 6,000 kadarı sınıflandırılmış ve araştırmacılara sunulmuştur. Raf uzunlukları 1,500 metredir. İkinci bir seri 63,000 defter kataloglama aşamasına ulaşmış olup, araştırmacılara daha sonra sunulacaktır. 1839 sonrası belgeleri içeren *Maliye Nezareti evrakı* sınıflandırma ve kodlama aşamasındadır. 15,000 metre raf uzunluğunda olduğu sanılmaktadır. *Şura-yı devlet evrakı* 1868-1922 yıllarını ilgilendirmektedir. 3,000 metre raf uzunluğundadır. Halâ torbada larsa da, daha başında aylara göre tasnif edilmişlerdir. *Hazine-i Hassa Nezareti* belgeleri padişah mülkünün yönetimiyle ilgilidir. 1839-1922 yıllarını kapsamakta olup, tahmini raf uzunluğu 4,000 metredir. Genelde iyi düzenlenmişlerdir. Son üç yıldır, defterler ve personel dosyaları da dahil olmak üzere, *Dahiliye Nezareti evrakını* kataloglama aşamasına ulaştırma çabaları vardır. Daha sonra *Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti* adını alan *Zâptiye Nezareti* belgeleri yaklaşık 1,000 metre raf uzunluğundadır. 20,000 defteri içeren *nüfus defterleri* sayımlar hakkında değerli bilgiler vermektedir. 2,117 defterlik *timar* kayıtları toprak dağıtımıyla ilgilidir. Sultanahmed'deki depo *Meclis-i Valâ, Deavi Nezareti, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye* ve *Dünyü Umûmiye* belgelerini de içermektedir. Toplam raf uzunluğu 1,000 metredir.

Bir arşivin açılması birtakım teknik kolaylıklar sorunudur. Burada belgelerin çoğunu içine alan ve aynı zamanda birtakım tehlikeleri de barındıran Sultanahmed'deki 6 numaralı deponun sözü edilebilir. 50-60,000 dosya ile 100,000 kaydı içeren bu depo 25-30 kilometrelik raf uzunluğundadır. Gerekli hava dolaşımı, uygun ısı ve rutubet düzeyine erişmek biraz zaman alacaktır.

Hazine-i Evrak'ın 1 numaralı deposu İstanbul'da bir arşiv kurma amacıyla 1846'da inşa edilen ilk yapıydı. *Mühimme ve Ahkâm defterleri*, Üçüncü Selim ile İkinci Mahmud dönemini yansıtan bazı belgeler, 1839-1922 yılları arasındaki ve Başbakanlığın işlevini ilgilendiren birtakım evrak ile *Şura-yı Devlet* kayıtları oradadır. Bu belgelerin hemen hemen hepsi sınıflandırılmış olup, araştırmacıların kullanımına sunulmuştur.

Bab-ı Âli Evrak Odası da denen 2 numaralı depo 1858'den bu yana Başbakanlık ile nezaretler arasında ve ayrıca vilayetler, sancaklar, mutasarrıflıklar ve kazalarla yapılan yazışmaları içermektedir. Orada kısa süreli bir hedef tahribata uğramış dosyaların kapaklarını değiştirmek ve uzun vadeli amaç ta arşivin tümünü yeniden kataloglamaktır.

3 numaralı depo Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) çocuklar için okul olarak düşünülüp yapılmış bir binadır. Toprak

sahipliğine ilişkin en eski kayıtlarla Dahiliye Nezareti'nin personel defterleri buradadır. Belge koruma amacıyla yapılmamış olan bu binadaki arşivler daha uygun bir yere taşınmak zorundadır.

Yıldız arşivi diye de bilinen 4 numaralı depoda İkinci Abdülhamid'in kendi padişahlığı zamanında (1876-1909) ilgilendiği konularla aynı dönemde ona yapılan başvurular ve bazı devlet adamlarının ölümlerinden sonra aldırılan belgeleri içeren 1,512 dosya ve 17,073 defter bulunmaktadır. Bu belgeler "Yıldız esas arşivi", "Sadaret resmi ma'ruzatı", "Sadaret hususi ma'ruzatı", "mütenevvi ma'ruzat" gibi başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bugüne dek yalnız "esas evrak" kataloglanmış olup, araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Depo onarılmış olmakla birlikte, Osmanlıca'yı gereği gibi okuyabilen yeterli sayıda uzman daktilo bulunamadığından ötürü, belgelerin geri kalan kısmı kataloglanamamıştır.

1984'de onarılmış olan 5 numaralı depo araştırmacılara açıktır. Haritalarla ilgili bölümle Muallim Cevdet, Ali Emiri, İbnülemin ve Kâmil Kepeci adını taşıyan bölümlerin elden geçirilmeleri tamamlanmış olup, bir 6,000 dosya daha kataloglama aşamasına erişmiştir.

Süleymaniye arşivi diye bilinen 7 numaralı depo Süleymaniye külliyesi içinde onarımdan geçmiş bir okul binasıdır. Tahmini raf uzunluğu 3,500 metredir. (a) Damgalanmış, tarihlenmiş ve kodlanmış *Evkaf Nezareti evrakını* içeren 8,000 dosya, (b) bundan sonraki on-iki ay içinde kataloglanabilecek olan ve aynı nezarete ait 16,000 kadar defter, (c) kataloglama aşamasına gelmiş olan 5,000 dosyalık *merkez evrakı*, (ç) *Ticaret ve Nafia Nezareti evrakından* oluşan 3,500 dosya, (d) kendi katalogları ve fihristleri bulunan 3,500 dosyalık *Dahiliye Nezareti evrakı* ve (e) 600 dosya ile gene okadar defterden oluşan ve belgelerin bozulmalarını önleme dışında başka bir şeyin henüz yapılmadığı *Sıhhiye Nezareti evrakı* buradadır.

Yukarıda sözü edilen depolardan hiçbirinin büyük okuma salonları yoktur. Zaten, bu amaç için de yapılmamışlardır. İstanbul'daki merkez arşivi müdürlüğü bile iki küçük odaya sıkışmış durumdadır. Öte yandan, Londra'daki *Public Record Office*'de iki-yüz kişi bir anda oturarak araştırma yapabilirler. Zaten, yeni bir arşiv kompleksi de bundan ötürü inşa edilecektir. Böyle bir külliye yapıya da yapılar için doğru yerin seçilmesi, yapının biçimine ilişkin doğru kararı verme, yangın, ısı, rutubet, toz, mikro-organizmalar, böcekler ve hırsızlığa karşı gerekli önlemlerin alınması, uygun hava ve ışık tertibatı, haritalar, plânlar ve mikrofilmler için özel yerlerin inşası, asansör ve merdivenlerin pratik yerlere konmaları, onarım,

ciltleme, fotoğraf ve fotokopi için gelişmiş şubeler tasarlanması, uygun okuma salonlarının kararlaştırılması, genel danışma odaları, kart katalogları için yerler, konferans salonları, telefon kulüpleri, araç park yerleri, lokantalar, mutbak, vestiyer ve benzeri yerlerin bulunmasını gerektirir. Mikrofilm olanaklarının bulunması vazgeçilmez bir koşuldur. Ancak, tüm belgelerin sınıflandırılması ve kodlanması bitmeden bu yönde bir adım atılamaz. Yoksa, elde hiçbir sistemi olmayan kilometrelerce mikrofilm birikecek ve araştırmacı bunlardan yararlanamayacaktır.

Bugün, Türk arşivlerinde eski belgeleri birçok yerli ve yabancı araştırmacıdan daha iyi okuyabilecek yetenekte kütüphanecilerin bulunduğuna dair ancak bir dereceye kadar doğru olan bir inanç vardır. Bu durum artık emeklilik aşamasında olan bazı kişiler için doğru olabilir. Türkiye'de bile Osmanlı paleografisi konusunda bilgisi olanların sayıları çok azdır ve gitgide azalmaktadır. İlkokula başladıklarında eski Arap alfabesi yerine bugünkü Latin alfabesini öğrenen kuşak altmış yaşına ulaşmıştır. Osmanlıca'yı bugün okuyabilen ama bu yaşın altında olanlar bunu neredeyse başka bir "dil" öğrenir gibi öğrenmişlerdir. Kelime ve söz dizimi yönünden, Osmanlıca Türkçe, Arapça ve Farsçanın karışımı gibidir.

Bugüne kadar, arşiv uzmanlarını yetiştiren bir eğitim kuruluşu da yoktu. Arşiv işlerinde çalışanlar yüksek-lisans kurumlarında değil, usta-çırak çerçevesinde yetişiyorlardı. Edebî bilgilerin bazı dallarından mezun olanlar ya işte öğreniyor ya da dış ülkelere yollanıyor, ancak çoğu sonra başka mesleklere geçiyorlardı. Osmanlı paleografisini öğrenmek arşivlerden yararlanmak için yeterli değildir; ancak, ilk koşuldur. Bu türlü eski malzemedan yararlanabilmek için uzman bir tarihçi olmak gerektiğinden başka, Osmanlı örgütlenmesi ve diplomasiye ilişkin yeterli bilgiye sahip olmak ve arşivlere teorik ve pratik yönden aşına bulunmak da gerekiyordu.

Bu nedenledir ki, son zamanlarda, Türkiye'de arşivci yetiştirmek için bir enstitü kurulması önerilmiştir. İki yıllık bir yüksek-lisans eğitim programı tasarlanmaktadır. İngiltere, Avusturya, Macaristan, Portekiz ya da Polonya gibi ülkelerde bu konuda lisans eğitimi, Federal Alman Cumhuriyeti, İspanya, İtalya, Hollanda ya da Hindistan'da buna yakın bir eğitim sonunda Bakalorya derecesi verilmektedir.²⁶ Bazı ülkelerde tarih alanında da şu ya da bu biçimde uzmanlaşma aranmaktadır.

²⁶ İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Ankara, Başbakanlık, 1960;

_____, *Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası*, Ankara, Başbakanlık, 1979.

Türkiye'de tasarlanmakta olan eğitim programı Osmanlıca, Arapça, Farsça, bir Batı dili, genel Türk tarihi, Osmanlı tarihi, Osmanlı örgütleri, İslâm hukuku, vakıf yasaları, sanat tarihi, Osmanlı yasaları ve Türk lehçelerini içermektedir. Yüksek-lisans öğrencilerine *nesih*, *ta'lik*, *rik'a*, *divâni*, *küfi*, *siyakat*, *sülüs* ve *celi* gibi Osmanlı paleografisi ve epigrafisi öğretmek için ek kurslar verilecektir. Merkez arşivlerinde genelde *divâni* ya da *divâni kırmacı* ve *hurda divâni* gibi adlarla bilinen ona çok yakın yazı cinsi kullanılmaktadır. Maliye ile ilgili belgelerde *siyakat* biçimi revaçtadır. Kadılar *ta'lik* cinsini yeğlemektedirler. *Rik'a* Tanzimat'tan sonra daha da fazla kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı arşivlerinde arşivci ya da araştırmacı olarak çalışmak isteyen herhangi bir kişi, ister Türk ister yabancı olsun, bu yazı çeşitlerini okuyabilmek zorundadır. Özellikle arşivciler ellerindeki belgenin *irade* mi, *arzuhal* mi yoksa *tahrir* mi olduğunu anlamak ve hangi hükümet kalemini ilgilendirdiğini bilmekle yükümlüdürler. Belgenin üstünde tarih yoksa, yaşını da doğru tahmin edebilmelidirler. Kişi eğer o dönemde kullanılan yazı dilini biliyorsa, kelimeleri okuyabilir. Uzmanlar *mühür*, *madalya* ve *armaları* da çözecek biçimde eğitim görmelidirler. Yeterli jenealoji, stilografi ve toponomi bilgilerine de gereksinim duyacaklardır. Yüksek-lisansta ilerlemiş olanlardan bazıları aynı alanda doktora programına yazılacaklardır.

Arşivci olarak bulunan 125 kadronun 58'i doldurulmuş olup, bunlardan 47'si süreklidir; 26'sı yardımcı hizmetlerde çalışanlar içindir ve geri kalan 21 kadronun 10'unu dolduranlar da Osmanlıca bilmektedirler. Bu ters rakamsal gerçek karşısında, özellikle eski Osmanlı arşivlerinde çalışmak amacıyla yüksek lisans eğitim programı büyük önem kazanmaktadır.

Dünyanın her tarafında arşivlere girmenin izne tâbi olduğu ve mikrofilm için bazan da ayrı bir izin gerektiği bilinmektedir. Tarih ya da süreyle ilgili olarak, teknik ya da güvenlik açısından bazı sınırlamalar da vardır. Örneğin, Washington, D.C.'deki Ulusal Arşivler'de (*National Archives*) bazı belgeler "gizli"dir. Ya da "araştırmacı kimliği" yalnız iki yıl için geçerlidir. İznin araştırmayı olanaksız duruma getirecek teknik bir engel yoksa verilebilmesi mantıksız değildir. Başka bir deyişle, belirli bir konu ya da süreyle ilgili belgelerin sistemli bir biçimde düzene sokulmuş olmaları gerekir. Torba ya da sandıklar içinde karmakarışık ve ayrıma tabi tutulmamış belgelerle hiçkimse anlamlı bir araştırma yürütemez. Bazan, başvuruda araştırılacak konuyu sınırlamak da gerekebilir. Örneğin, yüz yılı aşkın uzun bir süreyi inceleme isteği pratik olmadığı için geri çevri-

lebilir. Aynı biçimde, çağdaş olaylara ilişkin bazı belgeleri görmek de olası değildir. Nihayet, yabancılar dikkatlerini başlıbaşına güvenlik sorunları üstünde yoğunlaştıramazlar.

Türkiye'deki Osmanlı arşivlerinin kullanımını da düzenleyen bir yöntem vardır. Araştırma için yapılan başvurular 14 Ocak 1983 (83/5963) tarihli Bakanlar Kurulu kararına uygun olarak değerlendirilir. Bu karar yalnız eski belgeler üstünde çalışmayı değil, arkeolojik kazı ve filmcilik de dahil olmak üzere her türlü bilimsel ya da sanatsal çabayı içerir. Arşivlerde çalışmak isteyenler ya kendi ülkelerindeki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliklerine başvururlar ya da aynı şeyi Ankara'daki diplomasi temsilcilikleriyle kanalıyla yaparlar. Başvuru bir büyükelçiliğe yapılmışsa, sözkonusu kişi T.C. Dış İşleri Bakanlığına gönderilen bir başvuru belgesi doldurur. Eğer ikinci yol izlenmişse, Ankara'daki yabancı temsilcilik başvuruyu aynı bakanlığa yollar. Yabancıların durumunda, başka yollar izlenerek ifade edilen istekler dikkate alınmaz.

Yanıt olumluysa, başvuru sahibinden araştırma yapacağı vilâyette Emniyet Müdürüyle temas etmesi istenir. İkamet ve araştırma izni verilir ve bilimsel araştırması yayınlandığı takdirde, bir nüshasını göndermesi istenir.

Osmanlı arşivlerinin ehliyetli tüm bilginlerin değerlendirmesine sunulması Türkiye'nin geçmişini olumlu bir biçimde aydınlatacak sonuçlar doğuracaktır. Türk arşivleri kapalı değildir. Dünyada önemli bir araştırma merkezi olma yolundadır.

فقولتغ ایدرک حساب ایدرک مرکز فرستد اناک

شوریه ندریس نادره جنبه حاکم
زرتوز دیوین حال جنبه زلف
سید ز دیوین کله جنبه زلف
خلو ز دیوین جنبه جنبه حاکم

مرکز فرستد مجموع برهان انکرم و اناک
مردم ز دیوین کله جنبه حاکم
خلو ز دیوین جنبه جنبه حاکم
جانان فرستد دیوین جنبه جنبه حاکم
خلو ز دیوین جنبه جنبه حاکم
خالط جنبه ایدرک مرکز فرستد

استوز فرستد اهلکسند فنی و انکرم اوردان زرتوز مرکز
اسانک فرستد
کالی به حاکم
مردم ز دیوین جنبه جنبه حاکم
خلو ز دیوین جنبه جنبه حاکم
اسانک فرستد
کالی به حاکم
مردم ز دیوین جنبه جنبه حاکم

استوز فرستد فنی و انکرم ایدرک اناک
اسانک فرستد
مردم ز دیوین جنبه جنبه حاکم
خلو ز دیوین جنبه جنبه حاکم
اسانک فرستد
کالی به حاکم
مردم ز دیوین جنبه جنبه حاکم

توجه فرستد اهلکسند فنی و انکرم اوردان زرتوز مرکز

اهلکسند کله مرکز فرستد
مردم ز دیوین جنبه جنبه حاکم
خلو ز دیوین جنبه جنبه حاکم
اسانک فرستد
کالی به حاکم
مردم ز دیوین جنبه جنبه حاکم

A	11-2
B	11-2
C	11-2

«...»

توجه فرستد اهلکسند فنی و انکرم اوردان زرتوز مرکز

فنی و انکرم

۱۸ / ۱۲ / ۱۸۶۱

۱۸	۱۲
۱۸	۱۲
A	۴
۴	۴

بسمه قوت نذیر و کبه اذ یا شاهه ...

تفصیله ...

مجلس

۱۸۶۱

هیئت

جانبه یس ...
 از - باجماع - در حق نذیر ...
 هیئت بلا فرجه ...
 شکر شده ...
 از این هیئت ...

کتاب

نقد

پنجشنبه ...

۹

قاضی محمد علی
 قاضی محمد علی
 قاضی محمد علی

ن	۷۱
د	۳۸۶
ف	۲۳-۲

ماسدیغ ائمه کارینه -
 سوره شرف

انلرده نومو

۵۱۲۰

خواجه در ... فغانه ...
 خواجه بود را اغیزده ...
 زان نجارله ایضا ...
 خواجه اسلام زان ...
 قاتلم و شیران ...
 ضایعده ...
 اجازان ...
 زان ...
 حواله ...
 راضی طب ...

محمد علی

بر این
 خلد علی

۱۸۵۰-۵
 ۵

حفظه ...
 ۱۱۰۰

ع اربى كى ده ط ا ر ق تى

نسخه
نسخه
نسخه

ر ز ق ا ن س

مدرسه ع ا ر ق تى

۳۱ - ۶ - ۱۱

غزل اصا:

5-1920	
F	9-9

۱۹۰۰
۱۹۰۰

بارہ ہزارہ اور نیز طائفہ دفعہ تریبہ حرات سفارت تارانیہ از ارب
 اوزہ تفتہ بر دیا ایکی ضابطہ قرارا سندہ بز تفتہ بر طائفہ نت
 ایچ کر تفتہ بر حکمہ رقعا ۱۲۰۰ اخیلا جیانیہ ایچ بر کتہ افسار قد
 بر طائفہ نت قاتہ جوقہ ہا ہورہ اعصہ کتہ لکھنویہ
 تفتہ خط قریبہ راجتہ کوزہ راضیہ نالوہ کتہ در جوقہ تریبہ ارب
 تفتہ بر کتہ ایچون اکسہ بریانہ قریبہ ایچہ مناسبتہ بر لکھنویہ لوزہ
 تفتہ مال تفتہ تفتہ قریبہ لرتق عتہ ایچہ عتہ واریتہ ارب
 ہور قریبہ کتہ افسہ بکت قریبہ ایچہ ایچہ ایچہ ایچہ
 تفتہ بر لکھنویہ ارب ارب ارب ارب ارب ارب ارب ارب ارب ارب ارب
 تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ
 تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ تفتہ

تفتہ
تفتہ
تفتہ
تفتہ
تفتہ
تفتہ
تفتہ
تفتہ
تفتہ
تفتہ

بر سر آینه سینه زنگی ...

بر سر آینه سینه زنگی ...

1-2
1034
1-2

دو سه
0 / 28
^

تبه
نومرد

الحال هذه فقط به ...

خوب تر روزی	قرمان اف	فلسه	بد روزی منطقه
1	شهر - اختلالی نوزاد	10000 این کوکلیس	داره مودسی
2	اختلالی هر دو	یکه در نوزاد طایفه	داره نوزاد بنامه خط مری
3	اختلالی Daro	10000 این کوکلیس	جوانی بزرگ و جوانی
4	یا صدمه میانه (زود قابل)	یکه در نوزاد طایفه	قاری
5	و غیر قابل اجبار احضار	10000 این کوکلیس	احیاء اولاد است
6	اختلالی Keri	یکه در نوزاد طایفه	بزرگ و جوانی
7	قره که (در بطن قابل است)	10000 این کوکلیس	قاری
8	شهر - اختلالی	10000 این کوکلیس	احیاء اولاد است
9	Haig Pazirshinsky	10000 این کوکلیس	بزرگ و جوانی

به ...
۷۱ ...
آدریه ...

تفقا ...

28
^

